

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

Časopis

Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LIV - 2017

č. 1 a 2

Jazyková socializace, osvojování jazyka a řeč multilingvních dětí ve vyprávění monolingvních matek

Helena Özorencik
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
ozorencik@ujc.cas.cz

Tento příspěvek shrnuje několik postřehů o tom, jaké představy o jazykové socializaci, osvojování jazyka a řečovém vývoji mají monolingvní matky multilingvních dětí vyrůstajících v České republice. Na téma mluvy nejmladších generací tak příspěvek pohlíží v poněkud zprostředkované perspektivě. Doufám však, že se mi podaří nastínit, proč je i této perspektivě třeba věnovat ve výzkumu určitou pozornost.

1. Vícejazyčné rodiny v ČR

Jedním z dopadů globální migrace, jejímž cílem se Česká republika stala (Drbohlav, 2011), je diverzifikace původní jazykové rozmanitosti území ČR (srov. Nekvapil a kol., 2009). Aktuální vývoj jazykové situace se odráží i v jazykovém profilu některých rodin, které území ČR obývají, především těch, v nichž děti vychovávají rodiče s odlišným jazykovým zázemím a pro komunikaci i mezi-generační předávání jazyka „je k dispozici“ více jazyků. Tento příspěvek vychází ze sociolingvistického výzkumu,¹⁵ který se zabýval situací právě takových rodin. Konkrétně byly předmětem našeho zájmu rodiny, kde děti vychovávají matka socializovaná v monolingvní české rodině a otec, který se do ČR přistěhoval nejdříve v raném dospělém věku. Přehled uvádí následující tabulka:

	Dítě 1	Dítě 2	Dítě 3	Kromě češtiny rodina užívá
Paní B.	ž-17	m-15	m-11	srbštinu
Paní F.	m-7	m-5		francouzštinu, angličtinu
Paní L.	ž-7			slovenštinu, španělštinu
Paní O.	m-11	f-9		angličtinu
Paní P.	m-10	m-9		angličtinu, španělštinu
Paní R.	ž-10	m-7		angličtinu
Paní T.	m-10	m-0		angličtinu
Paní U.	m-7	m-5		turečtinu, angličtinu
Paní Y.	m-11	ž-7		řečtinu, angličtinu

Tab. 1: Přehled zkoumaných rodin

¹⁵ Na formulování záměru výzkumu, výběru metodologie a sběru dat v letech 2013–2015 spolupracovali Magdalena A. Hromadová, Jiří Nekvapil, Tamah Sherman, Eliška Zaepernicková a autorka tohoto textu.

Přes historicky různorodou jazykovou situaci dominuje v České republice metajazykovým diskurzům produkovaným například v rámci vzdělávací politiky, ale i pediatrické péče nebo logopedického poradenství, ideologie jazykově homogenního společenství (Sloboda, 2010) a orientace na monolingvismus jako normu osvojování a užívání jazyka. Metajazykové diskurzy, s nimiž jsou rodiny vychovávající děti v úzkém kontaktu, tak například pro monitorování jazykového vývoje vícejazyčných dětí neposkytují velkou oporu.

2. Metodologie výzkumu

Vícejazyčné rodiny jsou předmětem zájmu sociolingvistiky ve dvou komplementárních výzkumných perspektivách, a to perspektivě interakční a jazykově-politické (podrobněji viz Sherman a kol., 2016). Přítomnost více jazyků totiž vytváří jednak unikátní podmínky komunikace mezi členy rodin, jednak stimuluje specifické procesy jazykového managementu (viz např. Nekvapil – Sherman, 2015), metajazykového chování, v jehož rámci se jednotlivci či instituce zaměřují na různé aspekty jazyka a komunikace, včetně například osvojování jazyka, obvykle s cílem je určitým způsobem ovlivnit.

Interakčně orientované výzkumy se zaměřují na průběh a podmínky komunikace ve vícejazyčné rodině, třeba při přípravě a konzumaci jídla (viz např. Ogiermann, 2013). Zejména zkoumají její pragmatické aspekty a příklady tzv. jednoduchého jazykového managementu (Nekvapil, 2009), které v jednotlivých interakcích probíhají, například situace, kdy rodiče v interakci s dítětem korigují užití určitého jazykového prostředku. Výzkumy druhého typu se potom zaměřují především na složitější metajazykové procesy, včetně projevů organizovaného jazykového managementu označovaných také jako rodinná jazyková politika (*family language policy*; srov. Schwartz, 2010). Jde o případy jazykového managementu, který se týká více interakcí a o kterém se komunikuje a vyjednává, tedy například rozhodnutí rodičů, jaké jazyky si mají děti osvojit, případně jakým způsobem.

Aktéři obou typů jazykového managementu jednají na základě v různé míře reflektovaných a vzájemně souvisejících normativních očekávání. Ta mohou mít podobu jazykových norem (*přisudkem je sloveso ve tvaru první osoby*), ale i jazykových ideologií (*v České republice se mluví česky; děti si mají osvojit jazyky svých rodičů*). Nenaplnění normativních očekávání jednak stimuluje jazykový management, jednak se na základě normativních očekávání formulují cíle, tzv. plány úprav, které má jazykový management naplnit.

Výzkumy druhého typu jsou založeny obvykle na různých formách kvalitativních interview, v nichž informace o metajazykových procesech, včetně jazykového managementu, zprostředkovávají jejich přímí účastníci. Při interpretaci takto získaných dat je však třeba brát v úvahu, že se na jejich podobě podílela řada faktorů: mimo jiné okolnosti výzkumné situace, míra ochoty a schopnosti respondentů na vzniku interview spolupracovat. V našem výzkumu

jsme se s ohledem na zakotvení právě v jazykověpolitickém paradigmatu pokusili na tuto volbu metodologie navázat, zvolili jsme však méně obvyklý nástroj, a to narativní, tematicky orientované biografické interview (Hájek a kol., 2014), v němž účastník výzkumu vypráví s co nejmenšími omezeními ze strany výzkumníka o průběhu svého života. Tematická struktura takového vyprávění je pak výsledkem interakce tazatele a respondenta, protože respondent ví, že se účastní výzkumu s určitým tématem, a obvykle na ně bere ve svém vyprávění ohled. Interpretace takových dat je pak založena především na analýze způsobu vyprávění, nikoli primárně jeho obsahu.

Způsob, jakým respondenti formulují svou životní zkušenost, je zdrojem informací především o tom, co o své životní zkušenosti sami vědí a jak ji chápou, mimo jiné také o tom, jaká normativní očekávání vztahují k aspektům jazyka a komunikace, které jsou v jejich vyprávěních relevantní.

3. Normy vícejazyčné výchovy

Analýza zaměřená na podobu vyprávění v našem případě ukázala mimo jiné to, že vyprávění respondentek je založeno na určité představě o normách rodičovství a výchovy, ke kterým vyprávějící odkazují s předpokladem, že komunikační partner normu či povědomí o ní sdílí. Součástí těchto norem je například pravidlo, že rodič má *na dítě mluvit jedním jazykem*. Následující příklad ilustruje část vyprávění, v níž je taková norma dominantním diskurzivním zdrojem: Matka popisuje interakční schéma, které se v rodině vyvinulo právě s odkazem na povědomí o existenci pro tento případ relevantní normy. Tento odkaz je však součástí argumentace, proč norma nebyla dodržena, která alternativní interakční schéma legitimizuje jako racionální chování.

MA – paní E. (manžel z VB, dvě děti)

řádky 271–282, zjednodušený přepis

MA Já na ně mluvím česky, ale prostě když je u toho manžel tak se mluvím anglicky. (...) Že to nedodržuju já vim, že se má dodržovat, to, že by každej jakoby měl mluvit tím svým jazykem, ale já si to jako nedokážu úplně představit, že bych jako mluvila jedním jazykem, voni by mluvili ve stejný větě zase k tatínkovi, prostě jakoby když tatínek je doma tak se mluvím anglicky.

Následující příklad potom naznačuje, že norma *mluvit na děti jedním jazykem* není patrně jen diskurzivním zdrojem, ale i kognitivním modelem vztahujícím se právě k akvizici jazyka, tedy modelem, jehož prostřednictvím matky některé své zkušenosti s předáváním a osvojováním jazyka v multilingvní rodině chápou a interpretují: Matka konstruuje roli angličtiny v rodině jako roli tajného jazyka, který užívají rodiče, aby děti nerozuměly, tedy nikoli jazyka, který si mají děti osvojit. Z toho pak vyplývá popis překvapení rodičů, kteří zaznamenali, že syn

si určitou kompetenci v angličtině, již byl vystaven, osvojil, ale zdrojem pro osvojení nemohlo být to, že rodiče mluví tímto jazykem *na něj*.

MA – paní U. (manžel z Turecka, dvě děti)

řádky 101–114, zjednodušený přepis

MA Třeba teď sme se ocitli v situaci, kdy manžel mi říká něco anglicky, protože pro nás je to jako únikový jazyk, abysme řekli něco před dětma o nich bez nich. (...) Něco sem řekla a vodpověděl mi starší syn česky, takže sme zjistili, že asi jako něco ((smích)) rozumí, takže sme z toho byli, a tekon manžel, mluvil sem anglicky nebo turecky nebo česky, takže sme nevěděli, jak tomu rozuměl, ale prostě normálně navázal plynule na konverzaci naší jako v angličtině, tak to bylo zajímavý.

4. Shrnutí

Norma *mluvit na děti jedním jazykem* tak patrně propojuje interakční a akviziční aspekt podobě jako známá strategie *jeden rodič – jeden jazyk*, podle níž si dítě osvojí vyváženě dva jazyky, bude-li každý z rodičů na dítě mluvit výhradně jedním jazykem (srov. Ronjat, 1913). První ukázka však naznačila, že uplatnění této normy v interakci může být obtížné, protože užívání jazyků v interakci v rodině je komplexnější než *mluvení na děti* a má různé bezprostřední cíle (řeší se v ní naléhavé praktické záležitosti, bere se ohled na zdvořilost atd.). Jak ilustruje druhá ukázka, tato norma je obtížně aplikovatelná také jako strategie předávání jazyka: input se totiž neomezuje jen na řeč orientovanou na děti, na osvojení se podílejí individuální a sociální faktory, takže input a output nelze mechanicky ztotožňovat.

Na základě shromážděných dat není možné přímou souvislost normy *mluvit na děti jedním jazykem* a strategie *jeden rodič – jeden jazyk* prokázat, i když v globálním měřítku je strategie *jeden rodič – jeden jazyk* přes svou problematičnost považována za jeden z nevlivnějších konceptů multilingvní výchovy (viz např. Piller, 2001). Nesporné však je, že se v této normě projevuje podobný mechanismus přenosu monolingvní zkušenosti na multilingvní skutečnost jako u strategie *jeden rodič – jeden jazyk*.

Právě to je důvod, proč jsem se tomu, jak o jazykové socializaci, osvojování jazyka či řeči multilingvních dětí mluví jejich monolingvní matky, rozhodla dnes věnovat. Domnívám se totiž, že míra korespondence mezi tím, jak matky chápou a popisují svou zkušenost, a ideologiemi a normami, které se orientují na monolingvismus, představuje podnět jak pro metodologii výzkumů, které například rodiče užívají jako informanty, tak pro popularizační činnost v řadě oborů výzkumu řeči nejmladších generací.

Literatura

- Drbohlav, D. (2011): Imigrace a integrace cizinců v Česku: několik zastavení na cestě země v její migrační proměně z Davida na téměř Goliáše. In: *Geografie*, 116, 4, s. 401–421.
- Hájek, M. – Havlík, M. – Nekvapil, J. (2014): Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálněhistorických životopisných rozhovorů. In: *Sociologický časopis*, 50, 1, s. 29–56.
- Nekvapil, J. – Sherman, T. (2015): An introduction: Language Management Theory in Language Policy and Planning. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 232, s. 1–12.
- Nekvapil, J. (2009): The Integrative Potential of Language Management Theory. In: J. Nekvapil – T. Sherman (eds.), *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 1–11.
- Nekvapil, J. – Sloboda, M. – Wagner, P. (2009): *Mnohojazyčnost v České republice. Základní informace / Multilingualism in the Czech Republic. Basic Information*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Ogiermann, E. (ed.) (2013): Multilingual Communication in Binational Families: Negotiating Languages, Identities and Everyday Tasks. In: *Multilingua*, 32 (4) Special issue.
- Piller, I. (2001): Private Language Planning: The Best of Both Worlds? In: *Estudios de Sociolingüística*, 2, 1, s. 61–80.
- Ronjat, J. (1913): *Le développement du langage observé chez un enfant bilingue*. Paris: Champion.
- Sherman, T. – Hromadová, M. A. – Özörencik, H. – Zaepernicková, E. – Nekvapil, J. (2016): Two Sociolinguistic Perspectives on Multilingual Families. In: *Slovo a slovesnost*, 77, 3, s. 202–218.
- Schwartz, M. (2010): Family language policy: Core issues of an emerging field. In: *Applied Linguistics Review*, 1, s. 171–192.
- Sloboda, M. (2010): Menej používané jazyky v Česku: problémy rozvoja v jazykovo „homogénnom“ národnom štáte. In: A. M. Papp (ed.), *The situation of the lesser used languages in Visegrád Four countries*. Budapest: Országos Idegennyelvű Könyvtár, s. 38–55.